

Remco Regtuit

Ruzie om een krans

De confrontatie tussen Aischines en Demosthenes

In de vierde eeuw voor Christus vliegen twee prominente Atheners elkaar in de haren, inzet van de strijd is de vraag of een van hen een erekrans verdient te ontvangen. De rechtszaak, waartoe de vijandschap uiteindelijk leidt, biedt een fraaie inkijk in de wijze van procesvoering in het klassieke Athene en in de retorische middelen die de redenaars gebruikten in hun poging gelijk te krijgen. Remco Regtuit analyseert in dit artikel de rechtszaak aan de hand van het verrassend compleet overgeleverde bronmateriaal.

Inleiding

Als Ktesiphon in het begin van het jaar 336 voorstelt om Demosthenes wegens zijn grote verdiensten voor de stad een erekrans te geven, kan hij nog niet voorzien welke vergaande consequenties dit voorstel zal hebben. De grote rivaal van Demosthenes, Aischines, betwist de geldigheid van dit voorstel en wil het getoetst hebben.

Het komt echter pas in 330 tot een rechtszaak. Officieel gaat het proces over de vraag of Ktesiphon terecht of ten onrechte dit eerbetoon aan Demosthenes heeft voorgesteld. De aanklacht van Aischines is dan ook gericht tegen Ktesiphon, al weet iedereen dat het feitelijke doel Demosthenes is, die Ktesiphons verdediging steunt.

Het proces pakt voor Aischines ongunstig uit. Demosthenes houdt de redevoering die over het algemeen als zijn meest beroemde wordt beschouwd. Aischines doet wel zijn best, maar slaagt er uiteindelijk niet eens in het vereiste minimumaantal stemmen van de jury te behalen.

Dit proces over de krans verdient aandacht, omdat het een van de weinige processen uit de oudheid is, waarvan niet alleen de rede van de aanklager

en die van de verdediger zijn overgebleven, maar ook de uitslag bekend is.

In deze bijdrage wil ik een beeld schetsen van dit proces. Ik zal de voorgeschiedenis langslopen en laten zien hoe de vijandschap tussen Aischines en Demosthenes heeft kunnen ontstaan. Dan is het proces zelf aan de beurt: wat gebeurt er tijdens de zitting, wat is de procedure, wat is de uitslag. Ten slotte wil ik naar de beide redevoeringen kijken en een aantal retorische middelen van beide laten zien.

Het probleem van de bronnen

De belangrijkste informatie over de periode waarin het proces speelt, is te vinden in de redevoeringen van Aischines en Demosthenes zelf: Aischines' aanklacht (Aischines 3) en Demosthenes' verdediging (Demosthenes 18). Daarnaast is veel te vinden in twee redevoeringen over het gezantschap naar Philippos waarvan zowel Aischines als Demosthenes deel uitmaakten (voorjaar 346)¹. Bestudering van deze teksten levert een aantal problemen op.

De teksten die over zijn, zijn bewerkingen van de in de rechtzaak uitgesproken redes. We moeten dus rekening houden met een herziening waarbij argumenten kunnen zijn toegevoegd of weggelaten, of met aanpassingen, bijvoorbeeld op basis van de rede van de tegenstander.

Veel uitspraken zijn vooral bedoeld om de tegenstander zwart te maken, niet om het eigen standpunt te ondersteunen. In een rechtssysteem waarin een spreker min of meer vrij spel had en de voorzitter alleen diende om de volgende spreker aan het woord te laten, waarin er geen nauwgezette controle was op de gebruikte argumenten en waarin een jury van grotendeels niet-ingewijden op de dag van het proces zelf een uitspraak moest doen, kunnen we niet anders dan zeer kritisch zijn tegenover dit soort uitspraken.

Meermalen blijken Aischines en Demosthenes wel over dezelfde gebeurtenissen te spreken, maar er een totaal verschillende interpretatie van te geven. Ze spreken bijvoorbeeld beiden over het eerste gezantschap dat naar Philippos is gestuurd om te onderhandelen. Over de voorbereidingen daarvan zegt Aischines (§ 64):

Het ging erom, ten eerste dat u niet zou wachten op de gezanten die u met een oproep tegen Philippos had uitgezonden.²

1 Aischines 2 en Demosthenes 19.

2 De vertalingen zijn afkomstig uit C.M.J. Sicking, *Leden van de jury ... Pleidooien*

Demosthenes zegt over ditzelfde (§ 23):

Er was toen namelijk geen enkel gezantschap onderweg naar enige Griekse staat. Ze waren alle reeds gepolst en er is geen zinnig woord in al wat Aischines beweert.

De vraag is dus: welke uitspraken zijn betrouwbaar en welke niet? Harris³ bespreekt criteria om de uitspraken op hun waarde te schatten. Buckler⁴ komt tot eenzelfde conclusie. Slechts die uitspraken die gesteund worden door bewijsmateriaal (wetten, getuigenverklaringen) van een dermate groot gewicht dat ze alleen maar waar kunnen zijn, kunnen redelijkerwijs vertrouwd worden. Dit lijkt een juist principe, hoewel daarmee veel van de tekst voor ons doel afvalt.

Historische context

Wie de beide redevoeringen in al hun details wil kunnen bevatten, moet de geschiedenis van de periode 356 tot 330 goed in het hoofd hebben zitten. Anders worden gemakkelijk verwijzingen gemist of toespelingen niet begrepen. De belangrijkste feiten volgen hieronder.⁵

Aanvankelijk spelen er twee parallelle kwesties, die pas in de loop der tijd verstrengeld raken. In het noorden van Griekenland probeert Philippos II van Makedonië zijn macht uit te breiden met name ten koste van Thrakië en Thessalië; zijn expansie naar het oosten brengt hem in conflict met de Atheners die hun belangen daar (Amphipolis, Olynthos) bedreigd zien. In het zuiden plunderen de inwoners van Phokis het heiligdom in Delphi, wat een paniecreactie oplevert bij de Amphiktionen, de raad van steden die het beheer had over Delphi.

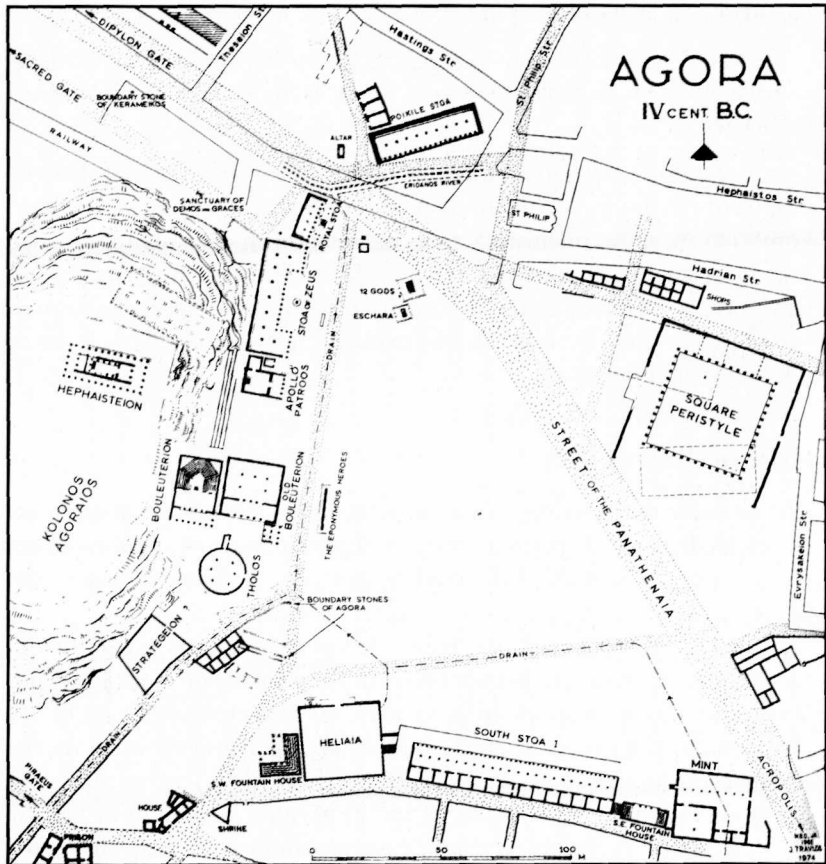
De Thessaliërs roepen de hulp in van Philippos, de Atheners bieden steun aan de Phokiërs. Als Philippos de situatie in Thessalië consolideert

van Gorgias, Antifon, Lysias, Isaios, Isokrates, Demosthenes en Aischines (Amsterdam 19952, 19691). De spelling van de eigennamen is aangepast aan de in dit stuk gebezigde spelling.

3 Edward M. Harris, *Aeschines and Athenian Politics* (New York en Londen 1995) 15-6.

4 John Buckler, 'Demosthenes and Aeschines', in: Ian Worthington (ed.), *Demosthenes. Statesman and Orator* (Londen en New York 2000) 154.

5 Een recent overzicht staat in Buckler, 'Demosthenes and Aeschines', 114-48. Zie ook Raphael Sealey, *Demosthenes and His Time. A Study in Defeat* (New York en Oxford 1993) en Harris, *Aeschines and Athenian Politics*.

Plattegrond van Athene in de vierde eeuw. Uit: William R. Biers, *The archaeology of Greece. An introduction* (2^e druk; Ithaca en Londen 1996) 254.

en optrekt naar Thermopylai, raken de Atheners in verhoogde staat van paraatheid. De eerste berichten over mogelijke vredesbesprekingen die Philippos met Athene wil, dringen door in Athene, maar tot echte onderhandelingen komt het niet, omdat Philippos Olynthos inneemt. De Atheners proberen dan een verbond tot stand te brengen van Griekse steden tegen Philippos, maar die pogingen mislukken omdat veel steden Athene zelf een grotere bedreiging vinden dan Makedonië. In 347 vertrekt een gezantschap van Atheners, waaronder Demosthenes en Aischines, naar Philippos. Ze komen met hem overeen, dat hij de Atheense gebieden in het

noorden voortaan met rust laat en dat er een verbond komt tussen Philippos *cum suis* enerzijds en de Atheners *cum suis* anderzijds. Na terugkeer van de gezanten besluit de volksvergadering de voorstellen te accepteren en een eed af te leggen ten overstaan van gezanten van Philippos. Vervolgens vertrekt een tweede gezantschap naar Philippos om ook zijn eed te ontvangen. De vrede van Philokrates, 346, is een feit.

Nu heeft Philippos zijn handen vrij om het conflict rond Phokis definitief op te lossen. Met steun van de Amphiktionen straft hij Phokis en hij neemt de plaats van Phokis binnen de raad in. Hij verwerft zich zo een positie van waaruit hij op min of meer gelijke voet met Athene kan onderhandelen. In Athene ziet Demosthenes dit alles met lede ogen aan. Hij is een van degenen die vinden dat Philippos zo de regels van het vredesverdrag schendt, en begint actie te ondernemen om het verdrag te ontbinden. Samen met Timarchos vat hij het plan op om Aischines, die in zijn ogen de grote boosdoener is, aan te klagen wegens corruptie tijdens het gezantschap. Tot een proces komt het in eerste instantie niet omdat Aischines hen een stap voor is. Aischines klaagt namelijk op zijn beurt Timarchos aan.⁶ Aischines wint het proces en Demosthenes besluit zijn aanklacht aan te houden tot 343. Aischines wint dit proces ook, maar het brengt hem niet het succes dat hij misschien gewent zou hebben.

Aischines is er zelf wellicht verantwoordelijk voor dat het met zijn carrière verkeerd gaat. Als Athene op voorspraak van Demosthenes een verdrag sluit met het onafhankelijke Euboia, beschuldigt Aischines hem van het aannemen van steekpenningen. Athene kiest de kant van Demosthenes en de beschuldiging van Aischines maakt geen kans. Demosthenes ontvangt zelfs een krans voor bewezen diensten. Demosthenes behaalt een verdere overwinning op Aischines in de zaak rond Antiphon.⁷ Het is een curieus proces waarbij de aanvankelijke overwinning van de verdediging - Aischines die voor Antiphon optreedt - teruggedraaid wordt door de Areopagos.⁸ Bij het tweede proces wordt Antiphon alsnog veroordeeld. Kort daarop (nog steeds in 341) moet Athene zich bij de raad van Amphiktionen verantwoorden voor het gedrag op

6 Aischines 1, *Contra Timarchum*.

7 Deze is in 346 veroordeeld, beroofd van zijn burgerrechten en gevlucht naar Philippos. Hij heeft nu geprobeerd in dienst van Makedonië de scheepswerven in Peiraieus in brand te steken.

8 Het hoogste rechtscollege van Athene, waarin onder andere aan de orde kwam of magistraten naar behoren hadden gefunctioneerd.

Delos.⁹ De volksvergadering wijst Aischines aan om de zaak in Delphi te bepleiten, maar wordt opnieuw teruggefloten door de Areopagos. Hypereides wordt dan in plaats van Aischines benoemd, en met succes: hij wint het pleit.

In 339 horen we opnieuw van Aischines als hij in de raad van Amphiktionen de Atheense belangen verdedigt, nu tegen Thebe dat Athene beschuldigt van anti-Thebaanse propaganda.¹⁰ Hoewel Thebe de aanstichter is, wordt de aanklacht ingediend door Amphissa, een bondgenoot van Thebe. Aischines, de verdediger van Athene, reageert door van zijn kant Amphissa aan te klagen. De kwestie brengt verdeeldheid binnen de raad. Hoe zal Philippos, een lid van de raad, reageren? Hoe zal Thebe zelf reageren, als Amphissa gestraft dreigt te worden? Hier blijkt duidelijk wat de drie grote machten van het moment zijn: Athene, Thebe en Philippos. Een verbond tussen Philippos en één van beide steden betekent het doodvonnis voor de andere, een verbond tussen de beide steden tegen Philippos betekent oorlog. In deze gespannen situatie staan Aischines en Demosthenes opnieuw tegenover elkaar: Aischines is voor steun aan Philippos, Demosthenes voor steun aan Thebe (ook al zijn de gevolgen daarvan misschien veel ingrijpendere). Als in Thebe gezanten van Philippos arriveren om daar een verdrag te sluiten, wint in Athene het standpunt van Demosthenes. Hij pleit vurig voor een verdrag met Thebe. De Thebanen kiezen dan de kant van Athene. Oorlog met Philippos kan niet uitblijven. In de daaropvolgende slag bij Chaironeia (338) worden de verenigde Grieken door Philippos verslagen.

Twee jaar na Chaironeia doet Ktesiphon in de raad het voorstel om Demosthenes te eren voor zijn verdiensten (onder andere herstelwerkzaamheden). Aischines reageert direct door het voorstel aan te vallen als strijdig met de wetten. Tot een echte voordracht in de volksvergadering komt het niet, althans nog niet. In 336 wordt Philippos vermoord en neemt Alexander de macht over. In de periode waarin hij zijn macht consolideert, houden zowel Demosthenes als Aischines zich rustig. Pas in 330, als Alexander in het oosten is, dient Ktesiphon het voorstel bij de volksvergadering in. Aischines reageert opnieuw. Officieel is de aanklacht gericht tegen Ktesiphon, maar in feite grijpt Aischines de

9 De kern van het probleem is: wie heeft de leiding over het Apolloheiligdom op Delos, de eilandbewoners zelf, of Athene.

10 Het draait hier om schilden uit de Perzische oorlog. Uit de inscriptie erbij zou blijken dat Thebe op de hand van de Perzen was geweest. Als Athene deze schilden in het openbaar wil ophangen, onderneemt Thebe actie.

gelegenheid aan om Demosthenes zelf aan te vallen. Met een overgrote meerderheid wint Demosthenes deze confrontatie. Aischines verlaat daarop Athene.

Het proces in de vierde eeuw

In § 197 zegt Aischines:

Ik zal u zeggen hoe het pleidooi van een rechtschapen advocaat dient te zijn. Wanneer in een gerechtshof een klacht wegens onwettigheid wordt behandeld, wordt de dag in drie gedeelten verdeeld. De eerste hoeveelheid water is voor de aanklager, de wetten en de democratie. De tweede is voor de beklaagde en voor degenen die iets te zeggen hebben over de zaak in kwestie. Wanneer over de vraag van de onwettigheid door de eerste stemming is beslist, wordt voor de derde maal de waterklok volgegoten, voor de vraag naar de straf en de mate van uw toorn.

Onze kennis van het Atheense rechtssysteem gaat voor een groot deel terug op dit soort opmerkingen van de redenaars zelf, aangevuld met opmerkingen van derden (bijvoorbeeld van Aristoteles in *De staatsinrichting van de Atheners*). Het systeem kan als volgt beschreven worden:¹¹

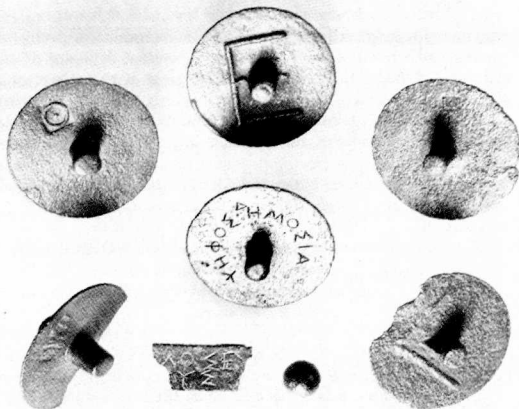
Wie een geschil wilde uitvechten, had daarbij de keus direct naar de rechtbank te stappen of het geschil voor te leggen aan een arbiter (een *diaitêtês*), een door beide partijen geaccepteerde derde die een bindende uitspraak deed. Met name in kleinere zaken voorkwam deze optie de meer omslachtige weg van de rechtbank. Als men voor de rechtbank koos, overhandigde de aanklager - meestal in eigen persoon en vergezeld van getuigen - een oproep (*prosklêsis*) aan de aangeklaagde om in de rechtbank te verschijnen. Vervolgens vond een voorlopige zitting plaats waarin bekeken werd of de zaak ontvankelijk was. Na een officiële ondervraging (*anakrisis*)¹² werd de dag voor het proces vastgesteld.

11 Zie S.C. Todd, *The Shape of Athenian Law* (Oxford 1993), met name hoofdstuk 8 en 9.

12 De precieze gang van zaken hier is onduidelijk: misschien een ondervraging door de magistraat, misschien een onderlinge ondervraging door de beide partijen. Dit laatste is de uitleg van Todd, *The Shape of Athenian Law*, 127, die dit afleidt uit Isaïos 6.12, waar expliciet wordt gezegd dat de ene partij de andere ondervraagt. Ook het doel van de *anakrisis* is niet geheel helder. Onduidelijk is bijvoorbeeld hoeveel informatie en argumenten de beide partijen al prijsgaven.

Op deze dag nemen de juryleden hun plaats in¹³ en het proces begint: eerst de rede van de aanklager(s), dan die van de verdediger(s).¹⁴ De spreektijd wordt bijgehouden door een waterklok (*klepsudra*), die gestopt wordt, bijvoorbeeld als er documenten moeten worden voorgelezen.¹⁵ Er werden verschillende kleinere zaken op één dag behandeld; en het is waarschijnlijk dat zelfs belangrijke grote zaken de duur van één dag niet overschreden.

Na afloop van de pleidooien vond de stemming plaats. Oorspronkelijk werd er gestemd met behulp van stemsteentjes (*psêphoi*), waarbij iedere rechter langs twee urnen liep - een voor veroordeling, een voor vrijspraak - en zijn steentje in de door hem gewenste urn liet vallen.¹⁶ Omdat deze procedure fraudegevoelig was, is in de loop der tijd een alternatief systeem ontwikkeld. Ieder jurylid

Stemsteentjes. Uit: John Boardman, Jasper Griffin en Oswyn Murray eds., *Greece and the Hellenistic world* (9e druk; Oxford en New York 1998) 134.

kreeg voor aanvang van het proces twee 'stemmen': twee bronzen plaatjes doorboort met een buisje (hol voor de aanklager; massief voor de aangeklaagde). Ook nu waren er twee urnen, één voor de uitspraak, één voor de overgebleven stem. Iedere rechter moest dus in beide urnen een stem gooien; de 'stemsteentjes' waren dusdanig dat, als je het buisje tussen

13 Voor de selectieprocedure van de rechters en de omvang van een jury, zie Todd, *The Shape of Athenian Law*, hoofdstuk 6. Het aantal juryleden in het proces tussen Aischines en Demosthenes is niet bekend.

14 In principe spreekt één aanklager en één verdediger, maar beiden konden zich laten bijstaan door anderen die 'met hen spraken' (de *sunêgoroi*). In zo'n geval werd de beschikbare spreektijd over de verschillende sprekers verdeeld.

15 Vaststellen hoeveel tijd in de praktijk beschikbaar was, is een uitermate gecompliceerde kwestie. Schattingen op basis van experimenten met gereconstrueerde *klepsudrai* en op basis van literaire verwijzingen variëren van enkele tientallen minuten tot enkele uren, afhankelijk van de zaak.

16 Een parodie op de stemprocedure is te vinden in Aristophanes, *Wespen* 986-91 met het commentaar van MacDowell.

de vingers hield, niet te zien was welke het was. De partij met de meeste stemmen won; bij een gelijke stand werd de aangeklaagde vrijgesproken. Als de aanklager er niet in slaagde ten minste twintig procent van de stemmen te behalen, kreeg hij een boete van duizend drachmen.

Het Atheense systeem onderscheidde twee soorten processen: bij *agônes atimêtoi* lag de strafmaat al vast in de wet; bij *agônes timêtoi* moesten de rechters nog een straf vaststellen. Hiervoor kregen de aanklager en de aangeklaagde beiden opnieuw het woord om een strafmaat voor te stellen. De rechters moesten vervolgens uit deze beide alternatieven kiezen.¹⁷ Een aantal straffen is gebruikelijk: de doodstraf; *atimia*, het verlies van de meeste rechten die een Atheens burger bezit (een schande die voor velen zo ondraaglijk was dat ze ballingschap verkozen boven een verder verblijf in de stad) en geldboetes.

De aanklager: Aischines

De redevoering van Aischines¹⁸ valt in vier grote stukken uiteen. Het middenstuk waarin de argumentatie plaatsvindt, is onevenwichtig verdeeld. De aanklacht dat Ktesiphons voorstel in strijd is met de wetten (de formele aanklacht) neemt veel minder ruimte in dan de aanklacht dat Demosthenes de krans niet verdiende (de persoonlijke aanklacht). In dit laatste deel zal Aischines alle registers opentrekken.

In zijn openingswoorden geeft Aischines direct aan waar het hem om te doen is: als de rechtbank nu niet ingrijpt, is de gevestigde orde, gesymboliseerd door de wetten, in gevaar. Bijna geen zin gaat voorbij of het belang van de wet wordt onderstreept. Aischines doet ook niet voor niets twee maal een beroep op Solon, voor een Griek de wetgever bij uitstek.¹⁹

17 Het bekendste voorbeeld van een *agôn timêtos* is het proces tegen Sokrates. Het tweede gedeelte van de *Apologie* (Plato, *Apologia* 35e1-38b9) 'bevat' de rede waarin Sokrates als verdedigende partij zijn strafmaat voorstelt. Dit proces laat ook de tweevoudige stemming goed zien: Sokrates is met een miniem verschil schuldig bevonden, maar met een veel groter verschil ter dood veroordeeld.

18 Zie R.B. Richardson, *Aeschines. Against Ctesiphon (On the crown)* (New York 1979, herdruk van Boston en Londen 1889), met tekst, inleiding en commentaar.

19 § 2: 'Ik wenste ... dat de wetten van Solon met betrekking tot het ordelijk gedrag van sprekers van kracht waren'; § 6: 'Daarom deed de wetgever ook de eed van juryleden aldus beginnen: "Ik zal stemmen in overeenstemming met de wetten."' Door hier een gedeelte van de jury-eed te citeren versterkt Aischines zijn beroep op het rechtvaardigheidsgevoel van zijn toehoorders.

De retorische overdrijving van Aischines wordt ook aan het eind van zijn exordium (§ 8) duidelijk. Hij legt een link tussen de motie van Ktesiphon en het welzijn van de stad:

Als ik ga aantonen dat Ktesiphon een onwettige motie heeft ingediend, maakt die dan ongedaan. Bevestigt de democratie in onze stad, en straft degenen wier politiek in strijd is met de wetten en met uw belang. Als u in deze gezindheid luistert naar de woorden die zullen worden gesproken, zal uw uitspraak zonder enige twijfel rechtvaardig zijn, in overeenstemming met uw eed, en heilzaam voor uzelf en voor de gehele stad.

De onwettigheid van de motie bestaat volgens Aischines uit twee punten: (1) Demosthenes heeft nog geen verantwoording afgelegd van zijn jaar in functie en mag daarom nog niet geëerd worden, en (2) het voorstel behelst een eerbetoon in het theater, terwijl de normale gang van zaken is om het eerbetoon in de volksvergadering te laten plaatsvinden.

Voordat Aischines op het voorstel van Ktesiphon ingaat, stelt hij vast dat de wet een volstrekt helder kader heeft waarbinnen erekransen mogen worden toegekend, namelijk alleen na aflegging van verantwoording. Hij constateert dat mensen in het verleden geprobeerd hebben de wet wat op te rekken door het eerbetoon al voor deze verantwoording voor te stellen, doch steeds met de toevoeging 'zodra hij rekenschap heeft gegeven en verantwoording heeft afgelegd van zijn ambtsvervulling' (§ 11). Ktesiphon, zo vervolgt hij, was zo'n schurk dat hij deze toevoeging niet eens nodig vond.

Binnen de heldere kaders van de wet hebben anderen geprobeerd door een spitsvondige redenering de term 'ambt' te herdefiniëren zodat de taak van Demosthenes er net niet onder viel. Aischines pareert dit door een beroep te doen op de wet.

De onbeschaamdheid van Demosthenes kent geen grenzen. Aischines geeft aan dat Demosthenes aan verantwoording probeerde te ontkomen door aan te geven dat hij toch zo'n grote schenking had gedaan aan de stad. Dit draait Aischines om door te laten zien dat Demosthenes alleen maar geld dat hem was toevertrouwd, heeft terugbetaald.

De getuigenis van Demosthenes zelf wordt ten slotte ingeroepen om te bewijzen dat hij over het ambt dat hij bekleedde wel degelijk verantwoording verschuldigd was.

Aischines sluit dit gedeelte af met een korte samenvatting (§ 31):

Een politicus heeft een motie ingediend om de verantwoordingsplichtige

Demosthenes een krans toe te kennen, zonder daaraan toe te voegen: ‘zodra hij rekenschap en verantwoording heeft afgelegd’ en ik toon aan dat dit voorstel onwettig is, waarbij ik de wetten, de besluiten van de volksvergadering en de beklagden als getuigen aanvoer. Hoe zou iemand nog overtuigender kunnen aantonen dat een ander een onwettige motie heeft ingediend?

Deze woorden vormen de overgang naar Aischines’ tweede punt: het voorstel van Ktesiphon om Demosthenes *in het theater* te eren is onwettig. Als het volk een krans toekent, moet dat in de volksvergadering gebeuren, als de raad een krans toekent, in de raadsvergadering. De wet is, volgens Aischines, glashelder: *en verder nergens* (§ 32).²⁰ Mogelijke pogingen van Demosthenes om dit te omzeilen worden voorzien. Ze zullen, zo zegt Aischines, wel met een andere wet komen waarin de mogelijkheid om in het theater een krans toe te kennen wel staat. Aischines heeft hierop zijn antwoord al klaar. Als deze wet zou bestaan en het mogelijk zou zijn ook in het theater iemand met een krans te eren, zouden er twee tegenstrijdige wetten bestaan. Dit zou leiden tot grote staatsrechtelijke chaos en daarom is erin voorzien dat de wetten regelmatig getoetst worden en dat tegenstrijdigheden zo snel mogelijk worden opgeheven. Als de beide wetten nog steeds bestaan, betekent dit dat ze niet in tegenspraak zijn en dus niet op hetzelfde van toepassing. Aischines besluit met de juiste uitleg van deze laatste wet. Die heeft betrekking op een krans die *door een andere stad* wordt toegekend. Hiervan is in het geval van Demosthenes geen sprake.²¹

De rest van het betoog is gewijd aan wat Aischines het belangrijkste vindt: Demosthenes verdient het niet bekranst te worden.²²

In een effectieve *praeteritio* (§§ 51-3) laat Aischines even weten dat hij veel over het privé-leven van Demosthenes had kunnen zeggen, maar dat hij dit alles achterwege laat om over te gaan op Demosthenes’ publieke optreden. Aischines begint hier een lijn van betoog die de rest van zijn rede

20 Richardson *ad loc.*: ‘the repetition of these words §§ 34, 48 makes it certain that they are a clause of the law, and not, as some suppose, words of the speaker.’

21 Een veel voorkomende sneer tegen gewiekste redenaars wordt ook door Aischines aangehaald: ‘... zal hij, met Demosthenes aan zijn zijde, het hele arsenaal der welsprekendheid tegen de wetten in het veld brengen’ (§ 35); wat Ktesiphon en Demosthenes zullen zeggen, is slimme retoriek, geen waarheid.

22 Enerzijds is het onverstandig van Aischines al vroeg in zijn betoog zijn persoonlijke afkeer van Demosthenes zo’n prominente plaats te geven, anderzijds was het wel noodzakelijk zijn argumenten ook een persoonlijke tint te geven om de gemoederen van de juryleden te bespelen. Vergelijk Richardson *ad loc.*

zal beheersen. In het kort komt het erop neer dat Demosthenes gedurende zijn gehele publieke optreden steeds de belangen van de stad Athene heeft verkwanseld. Aischines beschuldigt Demosthenes voortdurend van vuil spel.²³ Illustratief voor de wijze van redeneren en voor het soort argumenten dat wordt gebruikt is de afsluiting van Aischines' bespreking van de eerste periode van Demosthenes' carrière. Na de dood van Philippos (336) heeft Demosthenes, die net in een periode van rouw zat vanwege de dood van zijn dochter, abrupt die rouwperiode onderbroken om uiting te kunnen geven aan zijn vreugde over de dood van Philippos. Hieraan ontleent Aischines het volgende argument voor Demosthenes' optreden in 346 (§ 78):

Wie in het privé-leven slecht is, kan in het openbare leven niet betrouwbaar zijn, en wie thuis minderwaardig is, was in Makedonië geen goed en rechtschapen burger.

In § 75 komt een ander middel van Aischines naar voren: zijn voortdurende gebruik van formele argumenten. Hij verzucht hoe blij hij is met het bestaan van staatsarchieven, zodat de mensen voortdurend een beroep kunnen doen op documenten uit het verleden ter voorkoming van politieke ellende.

In het vervolg gaat Aischines op dezelfde voet voort. Hij laat zien dat Demosthenes een politieke gedaanteverandering heeft ondergaan, van vriend van Philokrates en Philippos tot een vijand van beiden. Met name de rol van Demosthenes in de politiek van Athene ten opzichte van Euboiā toont volgens Aischines aan hoe schandalig Demosthenes zich heeft gedragen en hoe onverdiend het voorstel van Ktesiphon dus is. Als door onvoorzichtig optreden de houding van Demosthenes aan het licht komt, is daarmee ook voor deze tweede periode bewezen dat Demosthenes niets goeds voor de stad heeft gedaan. Aischines eindigt deze passage dan ook met min of meer dezelfde woorden als de vorige (§ 105):

Want de man die zo schaamteloos steekpenningen aanvaardt, kan niet de goede burger zijn over wie Ktesiphon in zijn motie heeft durven spreken.

23 Over de tweede dag van de volksvergadering: 'Tot besluit riep hij Antipater naar voren en stelde hem een vraag - hij had hem tevoren gezegd wat hij zou vragen en wat hij daarop ten nadele van de stad moest antwoorden' (§ 72). Richardson *ad loc.* zegt hiervan: 'This charge throws suspicion on the whole story.' Over Demosthenes als lid van de raad: 'Nu deed Demosthenes zijn intrede als raadslid, niet aangewezen door het lot en evenmin als plaatsvervangend lid, maar dank zij intriges en omkoperij' (§ 62, vergelijkbaar ook § 3 en § 73).

Als Aischines begint te spreken over een volgende periode van Demosthenes' carrière, neemt hij een gedachte op die al in § 84 was aangekondigd, namelijk de kwestie rond Thebe die uiteindelijk zal leiden tot de slag bij Chaironeia. Aischines probeert hier aan te tonen dat de rol die Athene gespeeld heeft veel kleiner is geweest dan noodzakelijk, omdat het optreden van Demosthenes een sterkere rol verhinderde. De retoriek van Aischines is hier zeer herkenbaar aanwezig, als hij door zijn beschrijving de juryleden als het ware meevoert naar Thebe op het moment van de cruciale besprekingen.²⁴ Hij kan niet nalaten de juryleden eraan te herinneren dat de slechte rol van Demosthenes niet iets nieuws is (§ 144):

U bent er al aan gewend over zijn wandaden te horen en ze verbazen u dus niet meer.

Ook deze bespreking eindigt met de constatering dat hij een schurk is, en dus geen krans verdient (§ 158):

Want nooit is ook maar één stad of één individuele burger na het volgen van Demosthenes' adviezen anders dan slecht af geweest.

Als afsluiting van zijn bespreking staat Aischines stil bij de carrière van Demosthenes na Chaironeia.²⁵ Direct na de slag houdt Demosthenes zich rustig, maar als Philippos vermoord is, vervalt hij weer in zijn oude patroon. Athene wordt het centrum van verzet tegen Alexander en daarin speelt Demosthenes een leidende rol.²⁶ Aischines geeft een drietal voorbeelden van gebeurtenissen waar Demosthenes alle kans had op te treden tegen Alexander, maar deze kans heeft laten lopen.²⁷ Pas als er voor hemzelf financieel voordeel te behalen valt, is Demosthenes tot actie te bewegen.

Op dit punt wordt de rede steeds ondoorzichtiger. Aischines laat drie

24 Aischines gebruikt hier het middel van de *diatupôsis*, een zeer levendige beschrijving, die Richardson (*ad*§ 153) aanduidt als 'one feature of his pathetic style'. Ditzelfde middel wordt ook gebruikt in §§ 157, 180, 186, 244 en 257.

25 Strikt genomen hoort een bespreking van deze periode niet in het proces thuis, omdat de aanklacht stamt uit 336, zie § 3.

26 Aischines begeeft zich hier op gevaarlijk terrein. Hij heeft wat zwakke argumenten, geen echte bewijzen (zie bijvoorbeeld § 161 'als waar is wat er wordt gezegd').

27 Het gaat hier met name om kansen die Demosthenes had toen Alexander in het oosten was en nogal in het nauw gedreven werd door de Perzische koning Dareios. Let op de stijlfiguur in §§ 165-6: Aischines 'biedt aan' plaats te maken voor Demosthenes, zodat deze alsnog kan zeggen wat hij in die onduidelijke situatie allemaal gezegd heeft. Dit soort opmerkingen zijn alleen retorisch, het was niet te verwachten dat de opponent erop inging.

Stemmingsprocedure, waarbij Athena de leiding heeft. Uit: Peter Levi, *Atlas van het oude Griekenland* (Amsterdam 1992) 96.

digressies volgen die voor hem van groot belang zijn, niet omdat ze de aanklacht steunen, maar omdat ze het schurkachtige karakter van Demosthenes onderstrepen. Daarna staat hij uitvoerig stil bij argumenten die, zo vermoedt hij, wel door Demosthenes naar voren gebracht zullen worden en probeert hij deze punten bij voorbaat al te ontzenuwen.²⁸

In de epiloog komen de beide elementen van de aanklacht terug: het voorstel is onwettig; Demosthenes is een schurk die de stad geen goed heeft gedaan. Hij speelt zo in op het gevoel van de juryleden en suggereert hun dat als ze voor Demosthenes stemmen, ze een beslissing nemen waar ze spijt van krijgen. De krans voor Demosthenes zou een verkeerd signaal zijn en een verkeerd voorbeeld voor de jeugd. Mensen uit het verleden zijn voor veel minder dan wat Demosthenes gedaan heeft zwaar gestraft. In feite staat een hele rij illustere wetgevers en staatslieden als het ware tegenover Demosthenes, onder anderen Solon en Themistokles. Het is

28 Eén voorbeeld mag voldoende zijn. Aischines zegt dat Demosthenes vermoedelijk zal zeggen dat de retoriek van Aischines net zo schadelijk is als het gezang van de Sirenen (*Odyssee* 12), dat ook niet veel goeds betekende voor degenen die het hoorden. Aischines pareert dit met de opmerking dat zo'n argument niets voorstelt uit de mond van iemand die zelf ook alleen maar woorden is (§§ 228-9).

dus niet alleen Aischines die zich hier verzet (§ 259):

Denkt u niet dat Themistokles en degenen die bij Marathon en Plataiai gesneuveld zijn, ja dat de graven van uw voorouders zullen jammeren, wanneer de man die toegeeft dat hij met de barbaren tegen de Grieken heeft samengespannen, een krans zal ontvangen?

Een emotionele oproep besluit het pleidooi (§ 260):

Aarde, Zon, Deugd, Verstand en Opvoeding, waardoor wij leren kwaad van goed te onderscheiden, weest mijn getuigen: ik heb aan de roep om hulp van mijn vaderstad gehoor gegeven en gesproken. Als ik mijn aanklacht op de juiste wijze en overeenkomstig het gedane onrecht heb uitgesproken, heb ik gesproken zoals ik het wenste; ben ik te kort geschoten, dan zoals mijn talenten mij toestonden. Het is uw taak, burgers, op grond zowel van wat ik heb gezegd als van wat ik ongezegd heb gelaten, te oordelen overeenkomstig het recht en de belangen van de stad.

De verdediger: Demosthenes²⁹

Vanaf het eerste begin³⁰ opent Demosthenes de aanval op Aischines. Hij legt uit dat het zijn recht is de verdediging in te richten zoals hij dat zelf goedvindt, niet zoals Aischines wenst (een reactie op Aischines § 205). Hij neemt de jury voor zich in door te wijzen op zijn moeilijke omstandigheden, die echter de schuld van Aischines zijn. Daarom moet hij wel over zijn eigen verdiensten spreken. Met een beroep op de wetten en de jury-eed legt hij uit wat hij gaat doen.

Eerst volgt de verdediging tegen de punten die in feite buiten de eigenlijke aanklacht vallen. §§ 15-16 geven in een notendop aan waarom Aischines verloren heeft: hij heeft zijn hand overspeeld door een persoonlijke vete met Demosthenes via het proces tegen Ktesiphon te willen uitvechten:

Had hij dit gedaan, had hij zich bediend van de middelen die hem tegen mij

29 Zie W.W. Goodwin, *Demosthenes. On the crown* (Cambridge 1953), met tekst, commentaar en uitgebreide appendices, en H. Wankel, *Demosthenes. Rede für Ktesiphon über den Kranz* (Heidelberg 1976), een uitvoerig commentaar.

30 Omdat de aanklacht officieel gericht is tegen Ktesiphon, zal deze als eerste gesproken hebben en vervolgens snel het woord hebben doorgegeven aan Demosthenes, dit ondanks Aischines' pogingen (§ 202) dit te voorkomen.

ter beschikking staan, dan zou zijn aanklacht van nu met zijn verdere gedrag in overeenstemming zijn geweest. Nu echter heeft hij de rechtmatige weg verlaten en ontloopt hij de noodzaak om met bewijzen te komen als de feiten nog recent zijn. Hij declameert lang na datum een ongedifferentieerde hoeveelheid beschuldigingen, schimpscheuten en beledigingen. Hij beschuldigt mij, maar klaagt formeel Ktesiphon aan en plaatst in het gehele geding zijn vijandschap met mij op de voorgrond. Zonder ooit de rechtstreekse confrontatie met mij te zoeken, is hij er schijnbaar alleen op uit een ander van zijn burgerrechten te beroven. Bij alle andere argumenten, burgers, die men ter verdediging van Ktesiphon zou kunnen aanvoeren, lijkt het mij zeker een redelijk argument dat wij onze vijandschap rechtstreeks met elkaar hadden moeten uitvechten en niet de strijd van man tegen man ontlopen en iemand anders zoeken om te benadelen. Dat te doen acht ik het summum van onrechtvaardigheid.³¹

Gedwongen door de aanval van Aischines moet Demosthenes vervolgens spreken over zijn eigen politiek. Hij belooft op alle punten één voor één in te gaan, in de goede volgorde (hier dus wel!). Demosthenes laat zien dat hij constant geageerd heeft tegen Philippos, terwijl Aischines *cum suis* verantwoordelijk waren voor acties pro-Philippos. Aischines heeft echter geen document kunnen overleggen waaruit de betrokkenheid van Demosthenes is gebleken (anders had hij dat wel gedaan), terwijl Demosthenes wel documenten heeft waaruit de betrokkenheid van Aischines blijkt.³² Demosthenes vervolgt met al zijn goede daden, die, zo zegt hij in § 83, tot de toekenning van een krans hebben geleid. Aischines heeft toen niet geprotesteerd.³³ Daarnaast is Demosthenes ervoor verantwoordelijk geweest dat ook de stad Athene als geheel kransen werden aangeboden (door Byzantion, Perinthos, Chersonesos). Zijn inzet om de in slechte staat verkerende vloot weer op een goed peil te brengen is door

31 De conclusie is wel erg kort door de bocht: deze woorden zouden al bewijzen dat Aischines' beschuldigingen 'even onrechtmatig als volstrekt onwaar [zijn]'.

32 Omdat in de tekst van Aischines een dergelijk document inderdaad ontbreekt en er wel in de tekst van Demosthenes ruimte voor zijn documenten is gemaakt, zal dit punt wel kloppen. Het versterkt het pleidooi van Demosthenes (zie ook par. 2). De brief van Philippos die Demosthenes daarna aanhaalt om hetzelfde punt te illustreren, zal waarschijnlijk minder indruk gemaakt hebben bij de Atheners; het blijft de vijand.

33 Wankel *ad loc.* merkt op dat de eerdere proclamatie op zich het argument van Demosthenes versterkt, maar dat zijn nadruk op de formulering daarvan geen hout snijdt: zo'n voordracht is formulair.

tegenstanders aangegrepen om Demosthenes aan te klagen.³⁴ Met enige trots vertelt hij dat hij in eerste instantie onder druk gezet is om het wetsvoorstel niet in te dienen, maar dat toch heeft gedaan. Bij de behandeling van de aanklacht is Demosthenes vrijgesproken en heeft de tegenstander niet eens een vijfde deel van de stemmen behaald (zie boven, par. 4). Hij sluit deze passage dan ook af (§ 108):

Ik gaf steeds de voorkeur aan de politiek die de stad roem, eer en macht bezorgde. Mijn politieke gedragslijn vertoont geen trekken van jaloezie, bitterheid of kwaadaardigheid, noch was zij ooit laaghartig of onze stad onwaardig.

Met zijn inleidende woorden ‘dat mij nog rest te spreken over ...’ suggereert Demosthenes dat hij aan het laatste deel van zijn rede begonnen is, een reactie op de twee punten die Aischines genoemd heeft: de verantwoordingsplicht en de proclamatie in het theater. Demosthenes brengt een scheiding aan tussen de verantwoording die hij volgens de wet verschuldigd was na zijn ambtstermijn – die hij, naar eigen zeggen (§ 117), gewoon heeft afgelegd – en de schenking die hij tijdens zijn ambtsperiode heeft gedaan aan de stad; daarover hoeft hij geen verantwoording af te leggen. Het voorstel van Ktesiphon had uitsluitend betrekking op de schenking. Dat was goed voor de stad, daarvoor verdiende Demosthenes een krans.

Ook bij het tweede punt heeft hij zijn woorden klaar. Een proclamatie in het theater is geoorloofd, daarvoor volgt ter ondersteuning de wetstekst (ingeleid door ‘lees de letterlijke tekst van de wet’), waaruit Demosthenes vervolgens een aantal woorden citeert (die niet bij Aischines’ bespreking aan de orde komen). Zonder de officiële tekst van de wet is vermoedelijk niet uit te maken wie gelijk heeft. Demosthenes voegt daar een tweede constatering aan toe – niet overtuigend – dat de plek van de proclamatie voor de bekranste niet uitmaakt (krans is overal een grote eer), maar vooral voor de indiener van het voorstel van belang is. Deze constatering op zich zegt niets over de (on)wettigheid van het voorstel.

Dan volgt een aanval op Aischines: zijn afkomst deugt niet; hij heeft verraad gepleegd aan de stad en hij is verantwoordelijk voor het verraad van Amphisso.³⁵ Demosthenes bespaart ons verdere details (§ 138):

34 De aanklacht had betrekking op een wetsverandering waardoor de rijkere weer gedwongen werden hun liturgieën zelf volledig te voldoen en deze niet langer konden delen of afschuiven.

35 Dit is de kwestie die uiteindelijk tot Chaironeia heeft geleid.

Ik zou nog talloze andere dingen over hem kunnen zeggen, maar laat dat na. Het is immers zó: ik zou nog allerlei kunnen laten zien waaruit blijkt dat hij in die dagen de dienaar was van onze vijanden en mij bedreigde. Maar daarvoor vind ik bij u niet het precieze geheugen noch de toorn die erbij past.

Demosthenes besluit deze passage met een emotionele oproep (§ 159):

Zegt nu niet, burgers, wandelende in uw zuilengangen, dat dit alles Griekenland is aangedaan door één man. Het was niet één man, maar het waren talrijke misdadigers in de verschillende steden, o aarde en goden! En van hen is hij er één. Als ik zonder voorzichtig te hoeven zijn de waarheid zou moeten zeggen, zou ik niet aarzelen hem de gesel te noemen van alles wat sindsdien ten onder is gegaan, van mensen, landstreken en steden. Want de man die het zaad heeft verschaft is ook verantwoordelijk voor wat daaruit groeit. Hoe het mogelijk is dat u zich niet afwendt zodra u hem ziet, begrijp ik niet. Tenzij blijkbaar dichte duisternis u van de waarheid scheidt.

De kwestie-Amphissa is een soepele overgang naar een tweede passage waarin Demosthenes het vooral heeft over zijn eigen politiek en zijn bijdrage aan de verhoudingen met Thebe. Niemand in de volksvergadering wilde erover spreken. Dan staat er iemand op: Demosthenes zelf; hij herhaalt welke adviezen hij toen gegeven heeft. Omdat het uiteindelijke verbond met Thebe toch niet het gewenste resultaat heeft gehad en het Griekse leger door Philippos verslagen is, dekt Demosthenes zich vast in tegen kritiek (§ 193):

Beschouw het dus niet als een fout van mij dat Philippos ten slotte de slag heeft gewonnen: het resultaat lag in handen van de godheid, niet in de mijne.

Demosthenes probeert het verbond met Thebe ook positief uit te leggen: alle vijandigheden vonden op Thebaans grondgebied plaats, niet op Athens; het had dus nog erger gekund.

De discussie loopt uit op een scheldpartij tegen Aischines, die een bedreiging vormde voor de waarden die Athene al sinds het verleden hooghoudt. Keer op keer benadrukt hij dat Aischines in het verleden een kans heeft laten lopen om tegen besluiten te protesteren. Dat hij pas veel later een aanklacht indient, kan volgens Demosthenes maar één achtergrond hebben: Aischines liegt en kon toen niet met zijn leugens komen omdat iedereen nog te goed wist wat er werkelijk gebeurd was (§ 225-6):

Toen kon hij de chronologie niet verwarren en de ware motieven voor wat

was gedaan vervangen door valse om de indruk te wekken althans iets te zeggen. (...) Toen zouden de pleidooien zijn gebaseerd op de waarheid, met de feiten nog vlakbij, terwijl u ze zich nog herinnerde, ze nog vrijwel voor het grijpen had.

Demosthenes maakt vervolgens duidelijk welke voordelen hij de stad heeft opgeleverd in de voorbereiding van de slag met Philippos. Als op een telraam wordt uitgerekend hoeveel hij betekend heeft en wat de positie van Philippos was. Aischines krijgt vooral een sneer: hij is, volgens Demosthenes, iemand die alleen maar achteraf komt vertellen wat er had moeten gebeuren (§ 243):

Je lijkt op een dokter die zijn patiënten als ze ziek zijn niets weet te zeggen of te tonen dat ze kan helpen om te genezen, maar die, wanneer iemand is gestorven en hem de laatste eer wordt bewezen, meegaat naar het graf en zegt: ‘Als hij dit gedaan had of dat, zou hij niet gestorven zijn.’

Ter afsluiting van de bewijsvoering probeert Demosthenes te laten zien dat hij geen schuld heeft aan de nederlaag. De nederlaag van Athene is het gevolg geweest van militaire acties van Philippos en van omkooppraktijken van Philippos. Hij kan daartegenover stellen dat hij nooit een militaire functie heeft gehad en dus nooit verantwoordelijk kan worden gehouden voor militair falen. Hij stelt daar ook tegenover dat hij nooit geschenken of geld van Philippos heeft aanvaard. Waar een diplomatiek optreden plaatsvond, is Athene vrijwel altijd, dankzij Demosthenes, de meerdere geweest van Philippos. Dat deze vervolgens met geweld de bereikte diplomatie weer ongedaan maakte, is niet zijn schuld. Ook de houding van Athene na de slag is illustratief. Als er iemand gekozen moest worden voor herstelwerkzaamheden en vergelijkbare activiteiten, was het steeds Demosthenes die deze eervolle taak kreeg.³⁶

Nadat Demosthenes eerst heeft stilgestaan bij het lot, dat men niets mag verwijten, beschrijft hij vervolgens zijn leven en dat van Aischines. Kort samengevat komt dat hierop neer (§ 265):

Jij hielp bij het onderwijs: ik ging naar school. Jij wijdde in: ik liet mij inwijden. Jij was klerk: ik sprak mee in de volksvergadering. Jij speelde toneel: ik was toeschouwer. Jij faalde: ik floot. Jouw politiek was geheel in het belang van de vijanden: de mijne in het belang van het vaderland.

36 Het militaire argument dat Aischines tegen Demosthenes heeft gebruikt wordt hier ten gunste van hem aangewend. Het argument van de steekpenningen is niet overtuigend.

Om het niet te erg te maken, sluit hij af met een algemener punt. De invloed van Philippos en Alexander is niet alleen in Athene merkbaar, maar ook ver daarbuiten. Het is te wijten geweest aan het lot dat het zo gelopen is. Demosthenes zelf mag daar niet voor verantwoordelijk worden gehouden.

Zoals Aischines de jury gewaarschuwd heeft voor de retoriek van zijn tegenstander, doet Demosthenes nu hetzelfde. Aischines mag het dan misschien handig weten te verwoorden – hij is tenslotte acteur –, maar in een proces gaat het erom dat je de mening verkondigt die de meerderheid van de jury deelt (§ 280):

... niet zijn welsprekendheid is het kostbaarst bezit van een redenaar, noch de kracht van zijn stem, maar het feit dat zijn voorkeur die van de meerderheid is, dat hij dezelfde vijanden en vrienden heeft als het vaderland.

In de epiloog trekt Demosthenes een vergelijking tussen hemzelf en Aischines. Opnieuw volgt een reeks beschuldigingen aan het adres van Aischines, die Atheense belangen heeft verkwanseld, terwijl hij, Demosthenes, juist steeds die belangen verdedigd heeft. Hij ondersteunt zijn claim door te verwijzen naar de lijkrede bij het graf van de gevallen waarvoor de Atheners juist hem hebben uitgekozen. De beschuldigingen stapelen zich op om uit te lopen op een laatste vergelijking tussen de verdiensten van Demosthenes en de ellende die Aischines veroorzaakt heeft.

Een lange reeks vragen aan Aischines moet op een andere manier nog eens vermelden wat Demosthenes gedaan heeft.³⁷ Ter afsluiting verwijst hij naar Aischines' vergelijking tussen hemzelf en mensen uit het verleden. Demosthenes laat op zijn beurt zien dat het erom gaat dat je je kunt handhaven in vergelijking met tijdgenoten. Hij kon dat wel, Aischines nooit. Hij blijft benadrukken dat hij steeds het belang van Griekenland in het oog gehouden heeft. Daarmee eindigt hij ook (§ 324) in gebed:

Neen, u goden, laat niemand uwer hierin toestemmen! Integendeel: ik bid dat u zelfs dézen tot betere gedachten en tot een betere mentaliteit brengen zult. Maar als ze ongeneselijk blijken bid ik u henzelf eenzaam te land en ter zee te vernietigen en te doen ondergaan, maar ons, de overlevenden, zo snel

37 De Griekse tekst in §§ 310-1 is illustratief: een lange reeks vragen over wat de verdiensten zijn van Aischines, zonder verbindende partikels, eindigend met een kort en trefzeker antwoord: *oudemia*, 'geen enkel'.

mogelijk te bevrijden van de angsten die ons bedreigen en ons in veiligheid te behouden.

Epiloog

Met dit gebed is Demosthenes terug bij zijn uitgangspunt. Hij zal nu het oordeel van de jury moeten afwachten.³⁸ De rede van Demosthenes kreeg veel bijval, zo veel dat Aischines er niet eens in geslaagd is het minimumaantal stemmen te behalen.³⁹ Hij is dan ook veroordeeld tot een boete van duizend drachmen en heeft kort na het proces Athene verlaten om zich op Rhodos te vestigen.⁴⁰

Maar wie heeft het recht aan zijn zijde in deze zaak? In de puur formele kant van de zaak zal Aischines de sterkere geweest zijn. Niet voor niets herhaalt hij de procedurele fouten die Ktesiphon gemaakt heeft. Maar in de persoonlijke aanval op Demosthenes, die het grootste deel van de rede vult, gaat hij te ver. Hier spreekt een bittere tegenstander van Demosthenes, die een langdurige vete over de rug van Ktesiphon probeert uit te vechten. Deze persoonlijke aanval heeft hem de kop gekost. Demosthenes maakt handig gebruik van deze inschattingfout en gebruikt zijn retorische kwaliteiten om dit te onderstrepen.

Standbeeld van Demosthenes. Uit: *The archaeology of Greece*, 297.

38 Zie Richardson, *Aeschines*, 1 n. 2 voor bronnen over de verdere gang van zaken rond het proces.

39 De aanklacht betreft een *graphê paranomôn*, een aanklacht waarin zaken aan de orde gesteld worden die in strijd zijn met de wet. Zo'n proces valt onder de *agônes timêtoi*. Omdat de aangeklaagde hier vrijgesproken wordt, is het laatste deel van het proces, de vaststelling van de strafmaat, niet meer nodig.

40 Het blijft onduidelijk waarom hij precies in ballingschap gaat. Kon of wilde hij de boete niet betalen, of is de schande na de verpletterende nederlaag te groot geweest? Over zijn leven daarna is niets met zekerheid bekend.

De geoefende stem van Aischines verstomt dan al gauw.⁴¹ Hij had wel gelijk, maar wist zijn gelijk niet te krijgen. Tekenend voor deze situatie is misschien wel Demosthenes' (uiteraard gekleurde!) opmerking (§ 111):

Wat betreft de argumenten die mijn tegenstander in een chaotische volgorde naar voren bracht met betrekking tot de wetten die hij aan zijn aanklacht heeft toegevoegd – het lijkt me, bij de goden, niet dat u de meeste ervan zult hebben begrepen. In elk geval kon ikzelf ze niet vatten.

Hij had misschien geen gelijk, maar heeft het wel gekregen.

41 Latere critici zijn Aischines niet gunstig gezind, zie bijvoorbeeld de inleiding tot Sickings vertaling van de beide teksten (Sicking, *Leden van de jury* ..., 134-5); hij kiest er ook voor om Aischines niet in zijn geheel te vertalen. De praktijken waarvan Aischines zich bediend heeft, zijn alle bij Demosthenes terug te vinden. De opbouw van Demosthenes' rede is helderder dan die van Aischines, zijn voorbeelden misschien treffender, maar ook bij Demosthenes is de lange reeks stoten onder de gordel en de uitvoerigheid waarmee hij zichzelf ophemelt, al lang voor het einde genoeg.

Supplement

- A. slachtoffer van anarchisme
- B. slachtoffer van kapitalisme
- C. slachtoffer van terrorisme

Getuige deze advertentie van en in de Volkskrant, heeft dit dagblad ook geen idee op welke manier de gebeurtenissen tijdens de G8-Top in Genua geïnterpreteerd moeten worden. Uit: *de Volkskrant*, 10-08-2001, 6.